

Šestinotónové harmonium se z muzea vrací na koncerty. Před téměř 100 lety ho nechal postavit vizionářský skladatel

Šestinotónové harmonium bylo donedávna jen jedním z mnoha exponátů v Českém muzeu hudby. Vzniklo ve dvacátých letech minulého století na zadání průkopníka mikrotonální hudby Aloise Háby. Komponistovi současníci možnosti ojedinělého instrumentu příliš nedocenili. Po téměř století ale zažívá renesanci, pomalu přitahuje zájem odborné veřejnosti, hudebníků i skladatelů. Teprve druhá sólová skladba pro tento nástroj, kterou napsal Ian Mikyska, měla světovou premiéru v roce 2021. Vystačit si ale zatím všichni musí jen s jedním funkčním šestinotónovým harmoniem. A také se zřejmě jen jedním interpretem, který na něj dovede hrát.

Skladatel Alois Hába (1893—1973) patří k těm, kteří se pouští do prozkoumání nových zvukových světů. Syn ševce a lidového muzikanta se stal zásadní osobností skladatelské moderny meziválečného období. Ostatně rodák z Vizovic se i v nové hudbě opíral o valašské kořeny a „vykrucání“ místních zpěváků.

Nezvyk pro evropské uši

Vědom si tradice viděl Hába zároveň prakticky neomezené možnosti „osvobozené hudby“, byť to byla představa vlastně utopická. Jako průkopník mikrotonality ve svých kompozicích počítal s jemnějšími intervaly, než jsou běžně používané půltónové, mimo jiné s šestinotónovými.

K mikrotonální hudbě ho zřejmě přiblížilo i rodinné štengrování v dětství. Otec a bratři, všichni muzikální, zkoušeli absolutní sluch malého Lojzika tím, že hráli tóny schválně o něco vyšší nebo nižší. Zároveň své vize mohl podpořit hudbou, kterou slyšel při cestách třeba po Asii a která se lišila od řádu, na nějž byly navyklé evropské uši.

Mikrointervalovou hudbu Hába vyučoval dokonce na konzervatoři, kde se mu povedlo zavést samostatný obor pro čtvrt- a šestinotónovou kompozici, zrušen byl na začátku padesátých let, do nového režimu se takové novátorství nehodilo.

Příspěl i Masaryk

Hába mikrotonální hudbu nejen skládal a zkoušel uchopit teoreticky, což podtrhuje výjimečnost jeho přínosu, ale podílel se i na vývoji nástrojů, na něž by se dala hrát. Klarinetu, kytary, trubky, klavíru – a také harmonia. První šestinotónová varianta klávesového instrumentu podobného varhanám byla postavena v roce 1927.

„Převládající norma ladění je, že oktáva má dvanáct půltónů, šestinotónový systém pracuje se vzdálenostmi, které jsou ještě menší. Nejednoduší způsob, jak si to představit, je, že třeba mezi klávesou C a Cis na klavíru jsou ještě schované dva tóny,“ vysvětluje Ian Mikyska, který pro specifický nástroj také skládá.

Hába svými vizemi pro postavení šestinotónového harmonia přesvědčil firmu August Förster. Ta na jeho popud vyrobila o necelé desetiletí později i další, vylepšené harmonium. Koupi

nového nástroj podpořil i prezident Masaryk, když přispěl deseti tisíci korunami, a stejnou částku přihodilo i tehdejší ministerstvo školství a národní osvěty.

Přijď království Tvé

V současnosti by se šestinotónová harmonia dala spočítat na prstech jedné ruky. Uložena jsou ve sbírkách Národního muzea, funkční je ale pouze nástroj ze třicátých let. Právě pro něj Hába zkomponoval jedinou operu v šestinotónovém systému.

Skládat ji začal v pohnutém roce 1939, kdy torzo republiky pohltila nacistická okupace, a dokončil v roce atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Dílo nazvané *Nezaměstnaní* a později přejmenované na *Přijď království Tvé* se ale premiéry za Hábova života nedočkal.

Na překážku mohla být nedostatečná srozumitelnost libreta, příliš vázaného na dobu svého vzniku. Libreto Hába napsal sám s následnými úpravami od operního režiséra Ferdinanda Pujmana. Jak naznačuje i původní název opery – *Nezaměstnaní* –, promítla se do tématu masová nezaměstnanost jako důsledek velké hospodářské krize.

V opeře vystupují vykořisťovaní dělníci, ale i Kristus nebo Lucifer. Hába do díla, jež považoval za svůj tvůrčí vrchol, zapojil prostřednictvím složitých symbolů také antroposofickou nauku. V ní viděl řešení, jak by se člověk mohl osvobodit a zaobírat se lépe smyslem života. Za protektorátu, v době dokončení, tak Hábov životní kus vadil nabádáním k sociální spravedlnosti a svobodnému myšlení, po skončení války zas překážela antroposofie, která socialistickému režimu příliš zaváněla ezoterikou.

Hába operu proto slyšel jen ve své hlavě. Nemohl se přesvědčit, zda by jeho vize byla realizovatelná – jestli by se s tehdejšími technickými možnostmi dovedlo nevelké harmonium na jevišti prosadit v přesile více než dvacítky sólistů, smíšeného sboru a orchestru.

V premiéře zazněla opera *Přijď království Tvé* nakonec až téměř půlstoletí po Hábově smrti – před třemi lety v poloscénickém a polokoncertním provedení na festivalu Dny nové opery v Ostravě.

Znovuobjevení šestinotónového harmonia

Hába napsal také *Šest skladeb pro šestinotónové harmonium nebo smyčcový kvartet, op. 37*. Jeho kompozice byla více než devadesát let jediným sólovým kusem složeným přímo pro tento originální nástroj. Až do festivalu Struny podzimu v roce 2021, kde ve světové premiéře zazněla nová sólová skladba s názvem *In*. Meditativní hudba je inspirována šestinotónovým harmoniem a elektronikou, ta je totiž s mikrotonální hudbou provázána. Sedmadvacetiletý autor Ian Mikyska ji komponoval přímo u jediného funkčního nástroje v expozici Českého muzea hudby.

„Nejtěžší bylo přejít od nadšení dítěte z nové hračky ke komponování. Několik týdnů jsem nástroj jen objevoval a hledal, co může poskytnout. A pak jsem měl chuť vložit do skladby všechno, co jsem našel,“ přiznává Mikyska.

Inspirativní objevování a meditativní zaobírání se přítomným okamžikem je pro jeho tvorbu stejně důležité jako propojování různých médií. Vedle hudby se věnuje instalacím, textům, divadlu i videím. To vše se odráží i v jeho působení v Prague Quiet Music Collective. Pražský ansámbl pro soudobou hudbu se snaží naladit posluchače ke ztišení a zpozornění v současné uspěchanosti.

Středobodem první sezony komorního ansámblu se stalo právě šestinotónové harmonium. Pro vzácný nástroj vznikají další nové skladby. Na nultém ročníku Prague Quiet Music Festivalu zazní 18. prosince skladba norského improvizátora a kytaristy Frederika Rastena pro šestinotónové harmonium a několik kytar. Společně s Ianem Mikyskou tvoří Rasten také kompozici, kterou na jaře příštího roku zaznamená nahrávka Českého rozhlasu.

Že muzejní exponát může být zdrojem současné inspirace, hodlá Prague Quiet Music Collective šířit i další osvětou. Jednak prostřednictvím workshopů Přeladte uši, na nichž se zájemci seznámí více s mikrotonální hudbou, jednak semináři na HAMU a JAMU pro hudebníky a skladatele. Představit možnosti šestinotónového harmonia plánuje ansámbl rovněž v zahraničí.

Kdo postaví nové harmonium?

Nadšenci pro okrajový, ale ojedinělý nástroj se podle Mikysky najdou totiž po celém světě. „Hába je vnímán jako progresivně smýšlející skladatel, který šel stále dopředu,“ poznamenává. Aby mohli pokračovat i jeho následovatelé, je ovšem třeba postavit nové šestinotónové harmonium. O naplnění tohoto záměru usiluje Miroslav Beinhauer. Pianista zaměřující se na soudobou a mikrotonální hudbu je zřejmě v současnosti jediným hráčem na šestinotónové harmonium. Návody se nedochovaly, na způsob hry musel přijít sám spolu s radami hudebních historiků.

„Z praktických i provozních důvodů není dlouhodobé možné vystačit s historickým nástrojem z muzea. Velmi by se mi líbilo, kdyby se začal využívat i v jiných kontextech, má velký potenciál,“ věří Mikyska, že nové harmonium by naplno otevřelo možnosti dosud opomíjeného nástroje. Jeho renesance je teprve na počátku.